

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена дослідженню природи та суті пралогічного мислення як основи виникнення та функціонування забобонів. У статті розглянуто основні підходи до вивчення феномену пралогічного мислення. Аналізується відмінність даного поняття від схожих, але не тотожних понять "архаїчне мислення", "міфологічне мислення".

Ключові слова: пралогічне мислення, архаїчне мислення, міфологічне мислення, пралогічний захист, партиципація.

Постановка проблеми. Негативні явища, що спостерігаються у світі, породжують переживання страху, розгубленості, пригніченості, безсилля, які посилюються в умовах економічного спаду, інфляції, безробіття, занепаду культури. У стані дезорганізації, тривоги росте схильність людини керуватися у своїй поведінці забобонами. Негативні суспільні трансформації сприяють тому, що вона перестає розраховувати на розум та логіку при ухваленні рішень і звертається до пралогічного мислення, яке актуалізується саме в умовах соціально-економічної, культурної та духовної криз.

Дослідженню забобонів присвячені роботи І.М. Букіної, В.Т. Заруди, Л.О. Кирилової, В.С. Матвєєва, В.А. Мезенцева, К.К. Платонова, Ю.В. Саєнка та інших. Серед зарубіжних дослідників значну роль у розвитку уявлень про забобони відіграли Е. Берн, Б. Рассел, З. Фрейд, Е. Фромм та ін. Однак тема забобонів у психології залишається недостатньо вивченою, зокрема малодослідженим є питання про природу пралогічного мислення, що лежить в основі виникнення та функціонування цього явища. Істотне значення в концептуальному плані мають положення про суть та природу пралогічного мислення Е. Бургіньона, Д. Де-Воса, Л. Леві-Брюля, Е. Тайлора, А. Уоллеса, К.-Г. Юнга, А.А. Брудного, Л.С. Виготського, О.Т. Соколової, І.Я. Стоянової та ін.

Предмет дослідження: феномен пралогічного мислення, його походження та значення на сучасному етапі розвитку людства.

Метою даної статті є дослідження природи, суті й ролі пралогічного мислення для сучасної людини.

Теоретичний аналіз проблеми. Дослідженню феномену пралогічного мислення приділяється значна увага в різних науках, включаючи психологію, антропологію, історію, етнологію, соціологію та ін. Пралогічне мислення (префікс "пра" – означає "до, перед") – це логічне мислення нижчої якості, недосконале, коли причинно-наслідкові зв'язки між явищами вбачаються в ширшому числі випадків (якщо події відбуваються суміжно в часі і просторі). До нього належать і різні забобони [3].

У психологічному словнику з психології й педагогіки подається таке визначення пралогічного мислення: "пралогічне мислення – етап розвитку мислення у філогенезі, що передують утворенню чітких, несуперечливих логічних структур, функціонуванню мислення за формально-логічними законами, коли існування причинно-наслідкових зв'язків вже усвідомлене, але суть їх пояснюється в містифікованій формі. Явища співвідносяться за ознакою "причина – наслідок" і тоді, коли вони просто співпадають за часом" [2, с. 64].

На думку Л. Леві-Брюля, суть первісного, або пралогічного мислення, полягає в сукупності вірувань і почуттів, що утворюють єдину систему і ґрунтуються на колективних уявленнях. Більшість авторів у змісті цього поняття підкреслюють його архаїчність, неспроможність порівняно з причинно-наслідковим логічним мисленням, яке представлено в західній культурі, у першу чергу, як спосіб пізнання [6].

Як бачимо, поняття пралогічного мислення неоднозначно тлумачиться в сучасних міждисциплінарних дослідженнях, тому його межі досі залишаються розмитими й остаточно не визначеними. У якості синонімів до терміну "пралогічне мислення" використовуються терміни "дологічне мислення", "архаїчне мислення", "містичне мислення" або "магічне мислення". У вітчизняній і зарубіжній психології традиційно закріпилося саме поняття "пралогічне мислення". Детальний аналіз семантичного змісту вказаних понять дозволяє зробити висновок про те, що кожне з них характеризує лише одну з особливостей. Але часто при визначенні пралогічного мислення ці відмітні ознаки ігноруються. Наприклад, при вживанні поняття "архаїчне мислення" підкреслюються часові характеристики, пов'язані з минулим, поняття "дологічне мислення", як і "пралогічне мислення",

акцентує увагу на особливостях пізнавального процесу, "магічне мислення" припускає віру в існування надприродних сил [3; 4; 9].

У XIX ст. наука практично не розрізняла сучасне мислення цивілізованої людини та архаїчне мислення, або мислення первісного типу. Л. Леві-Брюль продовжив дослідження свого вчителя Е. Дюркгейма, який стверджував, що уявлення первісних людей про простір, причину, час тощо були лише "колективними уявленнями" про організацію світу й суспільства і зовсім не виражали об'єктивного існування речей і явищ. Він розвинув закон дологічного мислення, поставивши питання про специфіку архаїчного мислення та наполягаючи на його пралогічному характері.

Вивчаючи первісні міфи, вірування, звичаї, Л. Леві-Брюль дійшов висновку про істотну відмінність між мисленням первісних людей і мисленням цивілізованої людини. На його думку, обсяг знань первісної людини був обмежений, індивідуальні уявлення, які вона черпала зі свого досвіду, були в основному результатом чуття й інтуїції, а не плодом міркувань. У своїх роботах він стверджує, що "первісне мислення за своїм змістом – пралогічне та містичне (у ньому немає диференціації природного й надприродного), воно нечутливе до протиріч і мало зважає на досвід, керуючись при цьому не законами логіки, а законом причетності (партиципації), тобто воно визнає передачу ризиків властивостей від одного предмета до іншого через їх зіткнення, оволодіння тощо" [6; 7]. Партиципація (причетність) суміжних у часі та просторі подій служила у пралогічному мисленні основою для пояснення більшості подій, які відбувалися в навколишньому світі. При такому типі мислення природні й соціальні ситуації усвідомлювалися як процеси, що відбуваються при протидії або під заступництвом містичних незримих сил. Л. Леві-Брюль підкреслював переважання в первісному мисленні емоційних елементів, його нечутливість до очевидних для сучасних людей протиріч і містичну орієнтацію, а партиципацію розглядав як основну розумову операцію пралогічного мислення.

Дослідник висунув положення про те, що різним етапам у розвитку суспільства й культури відповідають різні типи мислення. По відношенню до мислення первісної людини він вживав поняття "колективні уявлення", що часто ігнорували елементарні закони логіки і передавалися індивіду з покоління в покоління соціальним оточенням [4].

Запропонована Л. Леві-Брюлем теорія не остаточна й багато в чому дискусійна. Зв'язавши пралогічне мислення з первісним суспільством, вчений відокремив сучасну людину від цього типу мислення. Насправді, як стверджує Е. Тайлор, первісна людина мислила так само, як і сучасні люди, які теж схильні до пралогічного мислення, але на сучасному етапі співвідношення типів мислення в людей інше. На зміну поєднання природного та пралогічного мислення у первісної людини прийшла, хоч і значно пізніше, суміш пралогічного й логічного. У світі сучасної людини прояв пралогічного мислення представлений у вигляді вірувань, забобонів, проявів анімізму (одухотворення природних явищ), звичаїв, ритуалів і табу, які були сформовані ще в первісній культурі.

Е. Тайлор, А. Уоллес, вирішуючи проблему причин історичної стійкості пралогічного мислення, виділяють серед інших причин навмисне його культивування владою у власних інтересах з метою контролю над іншими й особистого збагачення. Прагматичні люди, у яких хоч трохи переважало логічне мислення, вважали наявність у інших людей пралогічного мислення потужним інструментом їх самообману. Вони використовували його для влади й контролю над народною масою. Найбільш послідовно та цинічно народна безграмотність використовувалася старокитайськими легістами (4-3 ст. до н.е.), які першими в історії влаштували вогнища з книг. Це означало, що пастирі мають бути грамотними й незабобонними, а народ – темним, а отже, керованим. Таким чином, держава сприяла розвитку знань лише в привілейованих осіб. Церква дотримувалася тієї ж політики, тому теологи зневажали "темний" народ, хоча селяни вірили набагато сильніше за них самих. Теологи й радники правителів були представниками логічного типу мислення, який у них приблизно наполовину поєднувався з пралогічним або навіть домінував. Ставши "традиційним", пралогічне мислення отримало значну інерцію: люди були схильні його приймати хоч би з поваги до пращурів. Завдяки цьому ті ж релігійні об'єднання, що раніше сприяли руйнуванню всіх первинних традицій, які містили дуже багато природного, стали наполягати на їх збереженні [1; 6].

На думку Е. Фромма, логічне і пралогічне мислення – це не стадії, а типи мислення, що співіснують в одному й тому ж суспільстві. З розвитком суспільства пралогічне мислення відтісняється, поступаючись місцем логічному, частка якого збільшується, але завжди зберігатимуться колективні уявлення, які демонструють партиципації [11]. Таким чином, дослідження Е. Тайлора, Е. Фромма дають можливість зробити висновок про те, що логічне і пралогічне мислення – це два типи мислення, які одночасно існують і в первісному, і в сучасному суспільстві, а не утворюють, як вважав Л. Леві-Брюль, еволюційну лінію.

Узагальнюючи наявні дослідження проблеми пралогічного мислення [5; 6; 8; 11], можна виділити такі змістовні характеристики цього феномену:

1) емоційна інтенсивність переживання. Л. Леві-Брюль вважав її головною характеристикою пралогічного мислення, відмічаючи, що колективні уявлення "заражають емоціями кожного індивіда, в

душі якого є страх, надія, релігійний жах, полум'яне бажання і гостра потреба злитися воедино з загальним початком" [6, с. 28];

2) недиференційованість об'єктивного існування явища й суб'єктивного ставлення до нього, тобто в колективних уявленнях предмети, явища, істоти можуть бути одночасно й самими собою, і чимось іншим (наприклад, первісні люди ототожнювали предмет і його зображення, людину та її ім'я, розглядали посягання на тінь людини, як на її саму);

3) закон партиципації (причетності);

4) віра в існування та дію магічних сил;

5) прояв анімізму, тобто приписування людських якостей неживим предметам. Замість визначення природної причини завдяки спостереженню, пралогічне мислення використовує принцип пояснення невідомого через сказане, хоч і не зрозуміле. Природне мислення складні процеси взагалі не піддає поясненню, тоді як пралогічне усе повинно пояснювати.

Аналізуючи проблему пралогічного, І.Я. Стоянова виділила його наступні психологічні характеристики:

– цей феномен сформувався в умовах первісної культури на ранніх стадіях філогенезу в формі колективних уявлень;

– зміст пралогічного мислення ґрунтується на вірі в існування незримих сил, що мають магічні захисні властивості;

– пралогічність проявляється в сукупності звичаїв, обрядів, ритуалів, почутті релігійності й переживань по відношенню до них;

– пралогічність реалізується в ситуаціях, які мають високу ціннісно-смыслову значущість [8].

Досліджуючи походження й особливості пралогічного мислення, виділяють, окрім вищевказаних, і таку його ознаку, як догматизм: те, що запозичується і приймається, включається у структуру знання людини в початковому вигляді, без розмірковування, що, у свою чергу, сприяє незмінності інформації при передачі [7; 9].

І.Я. Стоянова, досліджуючи пралогічне мислення, уперше виділила категорію "пралогічний захист", який включила в адаптивно-захисну систему людини. Як і інші способи психологічного захисту, пралогічний захист спрямований на відмежування свідомості від неприємних переживань, усунення надмірної тривоги, збереження самооцінки за допомогою неусвідомлюваного спотворення уявлень про реальність. На її думку, за допомогою запозичених особою з "надіндивідуального" досвіду колективних уявлень, що мають міфологічну природу, можна уявляти реальність у комфортному, спрощеному і зрозумілішому вигляді, використовувати вже існуючі "технології" у формі ритуалів, традицій, звичаїв. При цьому значна частка відповідальності за їх використання покладається людиною на "автора" цього продукту, тобто на колективні уявлення, які стали результатом спільної діяльності спільноти, з якою вона прагне ідентифікуватися [8].

Проведений аналіз проблеми дозволив виділити такі напрямки дослідження пралогічного мислення:

1. Пралогічне мислення як спосіб пізнання світу і пристосування людини до природного й соціального середовища. Пралогічне мислення розглядається в якості первісного, специфічного способу пізнання, що включає колективні уявлення, змістом яких є система вірувань у дію магічних сил, традицій, звичаїв та ритуалів, що служать захистом для членів певного суспільства й не залежать від існування окремої особистості;

2. Пралогічне мислення як етап розвитку мислення у філогенезі, що передує утворенню чітких, несуперечливих логічних структур, функціонуванню мислення за формально-логічними законами, коли існування причинно-наслідкових зв'язків вже усвідомлене, але суть їх пояснюється в містифікованій формі. Тобто пралогічне мислення розглядається як продукт філогенетичного та соціокультурного розвитку.

Висновки. Таким чином, пралогічне мислення розглядається у двох аспектах: як спосіб пізнання людиною та її пристосування до природного й соціального середовища і як етап розвитку мислення у філогенезі, що передував функціонуванню мислення за формально-логічними законами, коли існування причинно-наслідкових зв'язків вже усвідомлене, але суть їх пояснюється в містифікованій формі.

Феномен пралогічного мислення сформувався в умовах первісної культури на ранніх стадіях філогенезу у формі колективних уявлень. Значно пізніше на зміну природному та пралогічному мисленню, що домінували в первісній людини, прийшло пралогічне й логічне. У світі сучасної людини прояв пралогічного мислення представлений у вигляді вірувань, забобонів, проявів анімізму (одухотворення природних явищ), звичаїв, ритуалів і табу. Тобто пралогічне мислення розглядається як продукт філогенетичного та соціокультурного розвитку людства. Логічне і пралогічне мислення – це два типи мислення, які одночасно існують і в первісному, і в сучасному суспільстві, а не утворюють еволюційну лінію.

Основою для пояснення більшості подій при пралогічному мисленні служить партиципація (причетність), що виступає як основна розумова операція. При такому типі мислення природні й

соціальні ситуації усвідомлюються як процеси, що відбуваються при протидії або під заступництвом містичних незримих сил.

Дане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми пралогічного мислення. Значна "пралогічна насиченість" життя сучасної людини визначає важливість подальшого розвитку досліджень цього феномену. Зокрема, заслуговує уваги з'ясування особливостей перебігу партиципації як основної розумової операції пралогічного мислення та виявлення специфіки його функціонування як одного з захисних психічних механізмів.

Використані джерела

1. Анцыферова Л.И. Сознание и действия личности в трудных жизненных ситуациях / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1996. – Т. 12, № 1. – С. 3-15.
2. Большой толковый психологический словарь / Под ред. А. Вебера. – М.: Эксмо, 2000. – 350 с.
3. Брудный А.А. Психологический лексикон / А.А. Брудный / Под ред. А.В. Петровского. – М.-СПб., 2005. – С. 147-148.
4. Головин С.Ю. Словарь практического психолога / С.Ю. Головин. – Минск.: Харвест, 1998. – 412 с.
5. Дубров И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ / И.Г. Дубров // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 20-29.
6. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 602 с.
7. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: Учебник для вузов. 3-е изд. / Т.Г. Стефаненко. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 368 с.
8. Стоянова И.Я. Архаическое мышление и особенности психологической защиты / И.Я. Стоянова, В.Я. Семке // Очерки этнопсихологии и этнопсихиатрии. – Томск, 1999. – С. 94-113.
9. Филиппов А.В. Краткий психолого-филологический словарь / А.В. Филиппов, Н.Н. Романова, Т.В. Летьягова. – М.: Флинта, 2011. – 412 с.
10. Фрейд А. Психология "Я" и защитные механизмы личности / А. Фрейд. – М.: Смысл, 1993.
11. Фромм Э. Забытый язык: смысл снов, сказок, мифов / Э. Фромм // Тайны сознания и бессознательного / Сост. К.В. Сельченко. – Минск : Харвест, 1998. – С. 364-397.

Shcherbata V.H.

THE DESCRIPTION OF PRIMITIVE THINKING AS A BASIS FOR THE SUPERSTITIONS FUNCTIONING

The article is devoted to the nature and essence of primitive thinking as a basis of the origin and functioning of prejudice. The difference of such concepts as "archaic thinking" and "mythological thinking" that often serve as synonyms, but for semantic content have different meanings is analyzed. For example, in the use of the concept "archaic thinking" the temporal characteristics associated with the past are highlighted, the term "prelogical thinking" as well as "primitive thinking," focuses on the features of the cognitive process, "magical thinking" implies the belief in the existence of supernatural forces.

According to the studied basic directions of defining primitive thinking it is

1) a way of the world cognition, including collective representations, the content of which is the system of belief in magical powers, traditions, customs and rituals that serve as protection for the members of a particular society.

2) a stage of thinking development in the phylogeny, existing before the emergence of logical thinking. At this stage a person is aware of the cause and effect relationships, but their essence is explained in a mystified form.

The data are analyzed and they suggest that logical and primitive thinking are two types of thinking that simultaneously exist in primitive and modern society, and do not make an evolutionary line.

The phenomenon of participation is considered as a basic mental operation by which a process of primitive thinking is provided. The essence of participation is explained as a transfer of different properties from one object to another through their collision and so on.

Key words: *primitive thinking, archaic thinking, mythological thinking, prejudice, participation.*

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015 року